

Foglalkoztatási-gazdasági együttműködések és szolgáltatások fejlesztése Fejér megyében című, TOP-5.1.1-15-FE1-2016-00001 azonosítójú projekt keretében készült műhelytanulmány

Mezőföldi tanulmányok 1.

2019. december 30.

Ifjúsági generációk változása Mezőföldön

**Domokos Tamás, szociológus, Kodolányi János Egyetem
Fejlesztő Szociológia Kutatótanszék, tanszékvezető**

Az egy időszakban született embereket általában azonos, vagy nagyon hasonló kulturális, társadalmi és gazdasági, politikai hatások érik, ennek hatására pedig gondolkodásuk, értékrendjük világhoz való viszonyuk is rokonságot mutat. Ez a fajta szemlélet azonban a különböző korszakokban született korosztályok között akár gyökeresen eltérő is lehet, a fiatalok, a szülők vagy éppen a nagyszülők ugyanarról a jelenségről gyakran teljesen különbözőképpen vélekednek. Nem beszélnek egy nyelvet a szó társadalmi értelmében, s ez akár generációk közötti konfliktusokat is okozhat. Ha megismerjük, hogyan gondolkodnak, miképpen vélekednek a világról az eltérő korban születettek, nemcsak a helyi közösség élete lesz harmonikusabb, de a családi, munkahelyi, iskolai élet is sikeresebbé válhat. Érdeemes hát kicsit mögé nézni az egyes korosztályokat meghatározó generációs élményeknek, már csak azért is, mert a társadalmi újratermelés szempontjából sem elhanyagolható kérdéstről van szó.

A társadalmi újratermelést meghatározó háttértényezők nem függetlenek ugyanis a generációs törésvonalaktól és a vallott, megélt vagy megélni vágyott egyéni értékektől sem. Diverzifikált egyéni életutak, sokszínű karriertervek és a globális nemzedékben belül erősen strukturált ifjúsági korosztály képe rajzolódik ki olyan új korosztályokat kitermelve, mint a „tween”¹, a KIPPERS² vagy éppen az Y, Z és újabban az Alfa generációk, melyek a társadalmi újratermelésben elfoglalt szerepük alapján is erősen eltérő pozícióban vannak és várhatóan lesznek is.

Ha történelmi horizonton nézzük, azt látjuk, hogy az egyes korszakokban beazonosítható életciklusok nem függetlenek az adott gazdasági fejlődés szakaszától. Tudott, hogy az első ipari forradalom idején az emberi életciklust jellemzően csak három szakaszra³ lehetett bontani (felkészülés a munkára, aktív kereső időszak, nyugalmi állapotot jelentő időskor). A második ipari forradalom nyomán kialakuló modern középosztály magával hozta már azt is, hogy a korábbi előkészületi szakaszon belül markánsan megjelent a fiatalkor^{4 5}. Az automatizációval

¹ A gyermekkor és a tinik serdülőkora közé beékelődött új, „pre-tini” szakasz, a marketing „tween” névvel illeti őket, kb. 10-13 évesekről van szó, jellemzően olyan lányokról, akik „túl öregek már a játékhoz, de túl fiatalok még a fiúzáshoz”.

² Angol mozaikszó: Kids In Parents' Pockets Eroding Retirement Savings, olyan fiatalok, akik már a szülők nyugdíjra félretett megtakarításait élik fel a megnyújtott függőségi helyzetükben.

³ Somlai, P. (2002): *Elhúzódo kamaszkor*. In: Fordulópont, Volume 4, Issue 2. 5-6.p.

⁴ Eisenstadt, S. (1960): *Von Generation zu Generation*. Altersgruppen und Sozialstruktur, München, Juventa

⁵ Tenbruck, F. H. (1962): *Jugend und Gesellschaft*. Freiburg. Rombach

beköszöntő harmadik ipari forradalom után a fejlett nyugati társadalmakban megjelent egy újabb szakasz, a fiatal és a felnőtt kor közé ékelődött fiatal felnőtt (ún. posztadoleszcens) kor⁶. A kamaszkor meghosszabbodása, illetve a társadalmi és biológia érettség folyamatos távolodása valamint a kitolódott iskolai tanulási évek, az erősödő felsőoktatási expanzió miatt, részben pedig az ezredforduló után kezdődött negyedik ipari forradalom munkaerőpiaci, technológia és társadalmi változásai miatt ma is folyamatosan tolódik a pályaválasztás, halasztódik a munkaerőpiacra való belépés és a gyermekvállalás is.

Magyarországon a 20. század során sokat változott a gyermekek családi szocializációjának folyamata. A családtörténeti kutatásokból tudjuk^{7 8 9}, hogy a mostani fiatalok nagyszüleinek még a szigor, az erős helyi és családi kontroll, a korai munkavégzés jutott osztályrészül, az elkülönülés (privacy) lehetőségének teljes hiányával párosulva. A játék az ünnepnapok része volt, nevelésükben aktívan részt vállaltak a nagyszülők. A felnőtt és gyermekvilág határai átjárhatatlanok voltak. A mostani fiatalok szüleinek már jóval több szabadság (pl. szórakozás, udvarlási lehetőségek) és kevesebb korlátozás jutott, de szocializációjukban igen erős még a nemi megkülönböztetés, ugyanakkor életükben változott a munka szerepe is. A felnőtt és gyermekvilág határai közeledtek egymáshoz. A mostani fiatal felnőtteknél kisgyerekként a játék már a hétköznapi részévé vált, csökkent (sőt esetenként teljesen felolvadt) a nemi megkülönböztetés, jelentősen lazult a szülői kontroll, az általánosan elterjedt gyermekszobával megteremtődött a privacy lehetősége. Ugyanakkor a megváltozott társadalmi és gazdasági helyzetben nehezebbé vált az önálló egzisztencia kialakítása és a szülői házról való leválás, ezzel pedig a gyermeki lét és a felnőtt világ sajátos keveréke jött létre, mely számos generációs konfliktust hordoz magában erős kihatással a társadalmi újratermelésben elfoglalt helyzetre is. A korábbi egyértelmű generációs határok is elmozdultak.

A fiatalok felnőtté válási folyamata szociológiai értelemben értelmezhető úgy, mint egyfajta sajátos leválási folyamat a szülőkről, a szülői házról, melynek logikus, gyakran egymást

⁶ Vaskovics, L. (2000): *A posztadoleszcencia szociológiai elmélete*. In: Szociológiai Szemle. Vol 2000/4.

⁷ Boreczky, Ágnes (2001): *"Változások a szülők gyermekfelfogásában, a gyermekek életkörülményeiben és szocializációjában (1910-1990)"* Magyar Pedagógia Volume 101, Issue. 151-169.p.

⁸ Szabolcs, Éva (1995): *Fejezetek a gyermekkép történeti alakulásából*. Budapest, ELTE

⁹ Somlai, Péter (2013): *Család 2.0 - Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig*. Napvilág Kiadó

feltételező lépcsőfokai vannak, melyek időben és kultúránként is változnak, ám az közös bennük, hogy a gyermeki státusból a felnőtt státuszba jutnak el végére a serdülők. Normális esetben minden ember életében eljön az az időszak, amikor a szűkebb vagy tágabb szociális közössége a társadalom egyenrangú tagjának fogadja el. Minderre a szociológiai elméletben több egymás mellett élő megközelítést találhatunk. A felnőtté válás folyamatát és jelenségét egyfajta sajátos szociális evolúcióként értelmezhetjük a kommunikatív cselekvésemélet alapján¹⁰. A strukturalista jellegű rendszerszemléletű szociológia elméleti alapjairól nézve a szocializációt pedig nem más, mint fokozatos leválás a családról, mint dinamikus rendszerről, mely a kognitív és motivációs folyamatok sikeres internalizációja után képessé teszi a fiatalokat a magatartására vonatkozó társadalmi elvárások felismerésére és ezeknek megfelelő szerepek betöltésére.

Az internalizált társadalmi normákkal együtt a felnőtté válás (leválás) idején sokáig egyfajta sajátos időrendet (életesemények egymásutánosságát) is szocializáltak az emberek, melyeket átörökítettek gyermekeiknek is¹¹. A posztindusztriális társadalomba való átmenet azonban ezt az „időrendi kényszert” felborította, s bár a mindennapok világáról való tudás lényeges eleme az időrendiség, a mindennapok világa (empirikus tapasztalat) akár szembe is haladhatott ezzel a tudással. Magyarországon az ezredfordulóra a felnőtt közösség kénytelen volt szembesülni azzal, hogy a fiatalok életútja sem a korábbi szabályozott rendben halad, az átmenet egy tervezhető társadalmi környezetből történik egy bizonytalanba. Ez elbizonytalanította az egész családot, és mára ez a tapasztalat felülírta a hagyományos életutakra szocializáló társadalmi aktorok értékrendjét, nem pedig csak módosította fiatalok karrierterveit, mint azt még egy évtizede is láthattuk. A 21. század első évtizedére általánossá vált a „mamahotel”, mely akár még 30 év felett is biztosítja az otthon kényelmét a fiataloknak és a háttérben csendesen működik a folyamatosan lehívható pénzügyi fedezetet nyújtó „papabank” is.

Míg korábban a fiatalok életpálya terveiben a munkavállalás, a házasság, a család és a gyermekek voltak a középpontban, addig mára nagyon erősen felértékelődött az önmegvalósítás, önkiteljesítés, a mobilitás, a pluralitás és a szakmai karrier. Az új csendes generációt felváltotta egy aktív, a környezetért felelőséget vállaló, társadalmilag toleráns korosztály. Mindennek számos jele van a fiatalok demográfiai magatartásában is: a

¹⁰ Habermas, Jürgen (1984): *The Theory of Communicative Action. Volume One*. Boston

¹¹ Berger, Peter.L. and Luckmann, Thomas (1966): *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York, Doubleday

házasságban élők száma egyre kevesebb, a döntések egyéni szintre szálltak le, megjelent az ún. akaratlagos gyermektelenség, alacsony a családban élők száma, sok a házasságon kívüli születés, nő a fiatalok elvándorlása stb.

Ha meg akarjuk érteni ezeket az alapvetően kulturális, értékrendi, társadalmi normák alakulásához kötődő változásokat, az individuum felértékelődését, a nemi szerepek átalakulását, vagy a plurális társadalmi nemek világát a legjobb értelmezési keret a második demográfiai átmenet teóriája melyet Van Van de Kaa¹² és Lesthaeghe¹³ vezetett be a szakirodalomba, s úgy tűnik mostanra a magyar fiatalok demográfiai magatartás-változása esetében is komoly magyarázó erővel bír. Más alkalmazható elméleti keretek is léteznek például a gazdasági megközelítések¹⁴ vagy a társadalmi integráció kockázati tényezőinek erősödésével magyarázó elméletek¹⁵, ám ezek jellemzően egy dimenzióban látják a változás okát, míg a második demográfiai átmenet elmélete többféle szempontot is figyelembe vesz, új paradigmát ad a magyarázó változók feltárásában.

Ismert, hogy Magyarország népessége évről évre csökken, 1981 óta minden évben kevesebben születtek, mint ahányan meghaltak, és a bevándorlók alacsony száma sem egyenlítette ki egyetlen évben sem a természetes népmozgalom negatív egyenlegét az utóbbi közel fél évszázadban. A népesség száma az 1980-as 10 millió 700 ezerről 2001-re 10 millió 200 ezerre, 2016-ra 9 millió 800 ezerre csökkent, 2020-ban pedig már csak 9 millió 700 ezer. Ennek oka elsősorban, hogy egyre kevesebb gyermek születik: 1981-ban még 140 ezer gyermek született, 2016-ban 93 ezer, 2020-ra pedig már kevesebb, mint 90 ezer várható. Mindeközben csak kevéssé csökkent a halálozások száma, annak ellenére, hogy mintegy 6 évvel nőtt a születéskor várható élettartam. Ennek eredményeképpen nőtt meg ugyanakkor az idősebb korosztályba tartozó népesség száma és csökkent le a fiatalabb korosztályok száma és aránya is. Az 15 és 29 év közötti korosztály létszáma 1980 és 2018 között 2 millió 356 ezerről 1 millió 823 ezerre, míg a teljes népességen belül a 15-29 évesek aránya 22 százalékról 19 százalékra csökkent.

¹² Van de Kaa, D.J. (1994): *The Second Demographic Transition Revisited: Theories and Expectations*. In: G.C.N. Beets, J.C. Van Den Berkel, R.L. Cliquet, G. Dhooze and J. De Jong Gierveld (Eds.) *Population and Family in the Low Countries 1993: Late Fertility and other current issues*

¹³ Lesthaeghe, R. (2002): *Meaning and Choice: Value Orientations and Life Course Decisions*. NIDI-CBGS Monograph nr. 37. The Hague: Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute

¹⁴ Ezen elméleti modellek alapján a demográfiai magatartás változása elsősorban a gazdasági helyzet, a munkaerőpiac, a lakáspiac és az oktatási piac átalakulása nyomán alakul.

¹⁵ Az anómikus társadalmakban, különösen szerkezetváltás idején a kiszámítható életpályák hiánya miatt nehezen tudnak tervezni az emberek s ez hat a demográfiai magatartásukra

Mindeközben a 30 év feletti korcsoportok aránya a népességen belül nőtt, az 50 év felettiiek 2001-ben a népesség harmadát, 2018-ban már 38 százalékát tették ki.

A társadalmi öregedés jelensége egész Európában és a legtöbb fejlett országban tetten érhető. Azonban mértéke nagyban függ a fiatalok demográfiai magtartásától és a társadalmi reprodukcióban elfoglalt helyétől. Azokban az országokban, ahol alacsony a születésszám, alacsonyabb a fiatalabb korosztályok jelentősége, mint azokban, ahol magasabbak a termékenységi mutatók. Franciaországban például évről évre pozitív a természetes népmozgalmi adatok egyenlege (vagyis több gyermek születik, mint ahányan meghalnak) és emiatt a gyermekkorúak, vagyis a 14 éven aluliak aránya közel 4 százalékponttal magasabb, mint Magyarországon. Olaszországban vagy Németországban ezzel ellenben, ahol a magyar adatokhoz hasonlóan arányaiban kevés gyermek születik, az EU-s átlagnál alacsonyabb a 14 éven aluli gyermekek aránya. Azokban az országokban pedig, ahol az alacsony gyermekvállalási hajlandóság kedvező halálózási mutatókkal társul, mint például Németországban vagy Olaszországban, átlagon felüli a legidősebb, 70 év feletti korosztály aránya. Magyarországon az – európai viszonylatban – magas halálózás miatt alacsony az idősebb korosztályok aránya, mint az uniós átlag. Az alacsony termékenység miatt pedig a fiatalok aránya is alacsonyabb.¹⁶

Ezzel együtt az utóbbi évtizedekben mind Európában, mind Magyarországon a párkapcsolati formák, tágabb értelemben véve az életpályák pluralizálódása figyelhető meg. Korábban a fiatalok többsége egy „standard”, klasszikus, nagyjából mindenki által követett életutat járt be mely során hamar – jellemzően 25 éves kor előtt – sor került a felnőtté válásra és az ezzel kapcsolatos események gyorsan követték egymást. Ennek állomásai az alábbiak voltak: elköltözés a szülői házból, tanulmányok befejezése, munkába állás, házasságkötés, gyermekvállalás¹⁷. A felnőtté válás során nem lehet megkerülni a szocializáció időbeliségének kérdését. Eltekintve a biológiailag meghatározott időrendiségtől (például a nemi érés feltételezi a gyermekvállalást, a pszichés érés az önmegvalósítást) a fiataloknak a társadalmi szerepelvárásoknak való megfeleléshez és a nomosz képzők segítségével az önálló életvitel kialakításához a fiatalok korlátozott idővel rendelkeznek a társadalmi szerepelvárásoknak és mivel ennek tudatában is vannak, ez visszahat az elképzeléseikhez fűződő viszonyukra.

¹⁶ Domokos T. – Makay Zs. *Társadalmi újratermelés – a magyarországi fiatalok demográfiai folyamatai*. In: Székely Levente (szerk): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*, Kutatópont, 2018.

¹⁷ Pailhé, A. és mtsai. (2014): *Changes in the life course*. State-of-the-art report.

Az általános meghatározások szerint a serdülőkorban (az életszakasz végére) a felnövekvő korosztály tagjai elérik a felnőttek nemi, intellektuális és pszichés érettségi szintjét. Az önálló életvitel kialakulásának folyamatát vizsgálva Vaskovics öt kategóriába sorolja a leválás egyes dimenzióit 1. jogi értelemben vett leválás, 2. anyagi függetlenedés, 3. konstruktív életvezetés kialakulása, 4. közös fedél alól történő leválás és mobilitás, 5. önálló identitástudat kialakítása (szubjektum leválása)¹⁸. Ugyanakkor a felnőtté válás hagyományos intézményeiről és folyamatairól (család, szakmaválasztás, munkába állás, gyermekvállalás, szexuális kapcsolatok) a serdülőknek még csak „üres” elképzeléseik vannak, melyek elsődleges forrása a családi és az iskolai szocializáció, másodlagos forrása pedig a közvetett valóság, ma különösen a közösségi média és az internet. A fenomenológiai szociológia¹⁹ illetve szűkebben a fenomenológiai tudásszociológia²⁰ szerint ezt a belső képet azután a tapasztalat tölti meg tartalommal, amely változatlan társadalmi körülmények között is a valóságról alkotott korábbi kép komoly változásával jár. Az európai posztoszocialista országokban a serdülőknél ennek a belső képnek a változása még drámaibb volt²¹. Ennek összetevője, hogy az elképzelt életkornál jóval később tudnak önálló egzisztenciát teremteni, a munkaerőpiacra való bejutásuk megnehezült, a házassági tervekből egyre kevesebb realizálódik, s a gyermekvállalás gyakran házasság előtt/nélkül valósul meg, ha egyáltalán megvalósul²².

Elfogadva, hogy a fiatal meghatározott szocializációs szakaszokat jár be, joggal merülhet fel a kérdés, hogyan történik a valóságfelépítés az egyes szakaszokban, melyek az anómia ellen ható „nómikus” folyamatok. A házasság korábban közismerten ilyen nómoszképző eszköz volt sokáig, amely egy bizonyos életszakaszban rendet, társadalmi megoldást teremt az egyén számára. A kutatási adatok alapján a házasság már csak korlátozottan tölt be ilyen szerepet. A fiatalok felnőtté válásban a házasságon kívül korábban nómoszképző eszköznek tekinthették a gyermekvállalást, a munkába állást és az önálló élettér megteremtését is. Ha ennek a négy jellemzőnek a tanulmányozására fordítunk különösebb figyelmet, megérthetjük a mostani fiatalok korosztályi önmegvalósítás tradicionális eszközeihez való viszonyát is. Kutatási

¹⁸ Vaskovics im. 4.

¹⁹ Schutz, Alfred (1984): *A társadalmi valóság értelemfeltel felépítése*. Hernádi, Miklós (ed) A fenomenológia a társadalomtudományokban. Budapest, Gondolat

²⁰ Berger, Peter and Kellner, Hansfried (1970): *Marriage and the Construction of Reality*. in *Recent Sociology*. No. 2. Dreitzel, H. P. (ed.): *Patterns of Communicative Behavior*. London, Macmillan, 50-72.

²¹ Sobotka, Tomas (2004): *Postponment of Childbearing and Low Fertility in Europe*. Dutch University Press

²² Kowalska, I. - Wroblewska, W. (2001): *Transition to Adulthood in Poland*. In: Corjin, M. - Klijzing, E. (eds) *Transition to Adulthood in Europe*, Kluwer Academic Publishers.

eredmények alapján tudható, hogy már az ifjúsági korosztályon belül is kimutathatók azonban generációs törésvonalak, az Y és a Z-generáció jellemzői, véleménye, alapvető élményei is erősen eltérőek. Míg az Y-generációt gyakran „új csendes” generációként írják le, a Z-generáció a globális térben zajló gazdasági és társadalmi változásokra és a társadalmi újratermelés folyamatára várhatóan minden eddigi generációnál nagyobb befolyást gyakorol majd. Politikai és társadalmi aktivitásuk még csak most kezd bontakozni, de már felforgatták a közéleti témákat és olyan kényes társadalmi kérdésekben vallanak gyökeresen elérő értékeket az idősebbeknél, mint a tudás, a klímaválság, a menekültügy, a házasság, a gyermekvállalás vagy éppen a nemi identitás sokfélesége. Ha nem vesszük figyelembe az alapvetően kulturális, értékrendi, társadalmi normák alakulásához kötődő viszonyukat, nem fogjuk megérteni sem a „nyelvüket”, sem a világképüket, sem pedig a demográfiai magatartásukat.

Nem érdemes azon tűnődni, hogyan működött a családi modell és a fiatalok felnőtté válása 15, 25, vagy éppen 50 évvel ezelőtt, már csak azért sem, mert a mindenkori családmódel és a társadalmi reprodukciós folyamat adott kor „terméke”. A család ugyanis egy bonyolult, érzékeny és nyitott rendszer, mely egyszerre törekszik az egyensúly fenntartására és a megváltozott körülményekhez való folyamatos alkalmazkodásra.

Szembe kell néznünk azzal, hogy amikor már több gyermek születik házasságon kívül, amikor számos alternatív családmódel létezik, amikor a társadalmi együttélés keretei átrendeződnek, amikor az egészségben eltöltött nyugdíjas évek száma már évtizedekben mérhető, a változáshoz való alkalmazkodás, a megújulás létkérdés a családok és azon belül a fiatal generációk számára. A generációk mostani átalakulásának és a társadalmi újratermelés folyamatának módosulása háttérben ugyanis egy sokkal mélyebb és radikálisabb átalakulás áll. Ahogy 500 évvel ezelőtt a könyvnyomtatás szabadította fel gondolkodást és formáltan át a világot, úgy most az internet nyomán alakul át szemünk előtt az egész szabad világ gondolkodásmódja, útban az öregedő, globális, hálózati rendszerben működő információs társadalom irányába. Ebben a világban pedig a legtöbb feladatot talán már nem is fiatalok, hanem az egyre bővülő „downager” korosztály adja majd a családoknak, azok az aktív, 60 év feletti idősök, akik könnyen alkalmazkodnak az új technológiákhoz, több évtizednyi munka után szeretnék végre „élni”, világot látni, akik új életstílust és új társadalmi kapcsolatokat alakítanak ki, többek közt a felnövekvő új generációkkal.